

Fahreddîn er-Râzî'nin Müzik Risalesi

Fahrettin Coşguner^{1*} – İdris Çakıroğlu²

¹ Kırıkkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Kırıkkale, Türkiye

² Kırıkkale Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Müzik Bölümü, Kırıkkale, Türkiye

Öz

Müzik alanında yazılan kuramsal eserlerin kökeni Sümerler dönemine kadar geriye gitse de, bilinen ilk kuramsal çalışmaların Aristo ve Pisagor gibi Yunanlı kuramcılar tarafından yapıldığı görülmektedir. İslam coğrafyasında ilime verilen önem nedeni ile İslam bilginleri, Yunanlıların kuramsal eserlerini incelemişler, eksiklerini tamamlamışlar hatta onların bahsetmedikleri konular hakkında dahi bilgiler vermişlerdir. İslam öncesi ve sonrasında yazılan kuramsal eserlerde en önemli kişinin Farabi olduğu düşünülmektedir. Çünkü Farabi, kendinden önceki kuramcıların eksiklerini ve onların bahsetmedikleri konuları incelemiş, elde ettiği yeni bulgularla kendisinden sonra gelenleri de önemli ölçüde etkilemiştir. Fahreddîn er-Râzî'nin risalesinde de bu etkiyi görmek mümkündür. Fahreddîn er-Râzî, Câmî'u'l-Ulûm isimli eserinde altmış ilmi içeren bir eser yazdığını söylese de kırk ilim hakkında açıklama yapmış ve her ilmi dokuz kısımda incelemiştir. Müzik ilmi de dokuz kısımda ele alınmıştır. Râzî, müzik ilmini yazarken etkilendiği Farabi, İbn Sina ve İbn Zeyle gibi kuramcılarının açıklamaları kadar ayrıntılı bilgiler vermemiştir. Bu çalışmada, Emir Hüseyin Purcevâdî'nin tashih ettiği metin ele alınarak incelenmiş ve çevirisi yapılmıştır. Purcevâdî, bu eseri incelerken, eserin Britanya Müzesi'nde, Asitân-i Kuds-i Razavî'de ve Melik Kütüphanesi'nde bulunan nüshalarını karşılaştırarak ele almıştır.

Anahtar Kelimeler: İlimlerin Sınıflandırılması, Müzik İlmi, Müzik Tarihi, Fahreddîn er-Râzî.

Music Risale of Fakhr ad-Din ar-Razi

Abstract

Although the origins of theoretical works written in the musical area go to the Sumerian period, it's seen that first known theoretical works are studied by Greek theorists as Aristotle and Pythagorean. Due to the importance given to science in the Islamic world, the Islamic scholars examined the theoretical works of Greeks, completed deficiency even informed about the topics that they did not mention. Before and after the Islam in the written theoretical works, it's considered that Farabi is the most important person. Because Farabi examined the deficiency and not mentioned topics before him, affected highly the persons after him. It's possible to see this affect in the treatises of Fahreddin Al-Razi. Fahreddin Al-Razi in his work which named Cami Al-Ulum although says wrote a work including sixty sciences, explained forty sciences and examined every science in nine parts. Also music science was studied in nine parts. Razi while writing music science did not give detailed informations like theorists as Farabi, İbn-i Sina, İbn-i Zeyle. In this study the text was revised by Amir Hussein Pourcevadi is examined

Makale Bilgileri:

Gönderim / Recieved:

06.01.2016

Kabul / Accepted:

23.01.2016

* Sorumlu Yazar:

Kırıkkale Üniversitesi,

Fen Edebiyat Fakültesi,

Doğu Dilleri ve

Edebiyatları Bölümü,

Kırıkkale, Türkiye

fahreddincosguner@yahoo.com

and translated. While Pourcevadi was studying this work, examined by crosschecking the prints of British Museum, Asitan-i Kuds-i Razavi and Malik Library.

Keywords: Classification of the Sciences, Musicology, History of Music, Fakhr ad-Din ar-Razi.

Giriş

Müzik, gerek milattan önceki asırlarda Grek âlimler tarafından, gerekse Türk-İslam âlimleri tarafından bilimin bir alanı olarak kabul edilmektedir. Bu bilim, tarihsel süreçte sınıflandırması yapılan ilimlerin içerisinde ve genellikle sayısal (riyâzî) ilimlerin alt alanı olarak kabul edilmektedir. Bilimsel sınıflandırmanın ilk temellerinin Yunan filozofları tarafından atıldığı görülmektedir. Aristo'nun ortaya koyduğu kuramsal felsefe, deneysel felsefe ve yaratıcı felsefede müzik, yaratıcı felsefenin ikinci kısmında yer almıştır (Elçibey, 2014, s. 19, 77). Bu tür sınıflandırmalar Türk-İslam coğrafyasında da görülmektedir. Sekizinci asırda Halil b. Ahmed, dokuzuncu asırda Yakup İbn İshak el-Kindi ve onuncu asırda filozof Farabi ve on birinci asırda İbni Sina gibi Türk ve İslam âlimleri, ilimlerin tasnifi konusunda önemli eserler ortaya koymuşlardır. Farabi, ilimleri beşe ayırmış müziğe ise üçüncü ilim olan öğretim ilimleri (riyâzî) içerisinde yer vermiştir (Ateş, 1990, s. 104). Ayrıca Farabi, "okuduğum eserlerde, bu sanatın bazı kısımlarının bir kenara bırakıldığını, bu eserlerin yazarlarının söylediklerinin tutarlılık ve açıklığında, özellikle de kurama değinen kısımda eksiklik olduğunu gördüm" (D'ér lange, 1930, s. 2.) demektedir. Bu nedenle İslam öncesi kuramcılarının eksiklerini tamamlaması ve sonrakileri etkilemesi Farabi'ye ayrı bir önem verir. Çünkü Râzî'nin etkisi altında kaldığı İbn Sina ve İbn Zeyle'de Farabi'nin etkileri görülmektedir. Fahreddin er-Râzî'nin müzik konusunda temel aldığı İbni Sina'da ilimleri mantık, tabî'yyât, riyâziyyât ve ilâhiyyât olarak tasnif etmiş ve müziği, 3. İlim olan riyâziyyât'ın hendese, hesap konularından sonra ele almıştır (Kutluer, 2010, s.131). Fahreddin er-Râzî'nin eserinde de ilmî yünden bu şekilde sınıflandırmanın olduğu görülmektedir. Aşağıda Câmîu'l-Ulûm'un tanıtıldığı kısımda bu ilimlerin isimleri verilmiştir.

Fahreddîn er-Râzî Kimdir?

Fahreddîn er-Râzî 25 Ramazan 543 (6 Şubat 1149) tarihinde Selçuklu Devleti'nin başkenti Rey'de doğmuştur. *Gâyetü'l-merâm* adlı eseri ile bilinen babası Ömer, Fahreddîn er-Râzî'nin ilk hocası olmuştur. Hayatının çeşitli dönemlerinde Rey, Serahs, Buhara, Belh, Herat gibi döneminin ilim merkezlerine yapmış olduğu ilmî seyahatleri onun üne kavuşmasında önemli bir rol oynamıştır. İbn Rüşd el-Hafid, Muhyiddîn İbnü'l-Arabî, Abdülkâdir-i Geylânî, İzzeddin b. Abdüsselam gibi meşhur âlimler ile çağdaş olan er-Râzî, ziyaret ettiği yerlerin emirlerinden ve sultanlarından ilgi görmüştür. Hayatının ilk dönemlerinde fakirlik içinde yaşarken, sultanlardan gördüğü ilgi nedeniyle muhafızlar tarafından korunacak bir kişi durumuna yükselmiştir. 1 Şevval 606 (29 Mart 1210) tarihinde Herat'ta vefat etmiştir.

Fahreddîn er-Râzî'nin eser verdiği ilimler kelim, fıkıh usulü, tefsir, Arap dili, felsefe, mantık, astronomi, tıp, matematik, müzik gibi çağının hemen bütün ilimleridir. Güçlü bir hitaba sahip olması ve ilmî tartışmalarda gösterdiği başarı, ehl-i bid'at'e bağlı pek çok kişinin ehl-i sünnet'e bağlanmasını sağlamıştır. İnanç konusunda genellikle Eş'arî, fıkhîta Şâfi mezhebine bağlı olmakla beraber bazı konularda Mu'tezilî görüşleri benimsediği de düşünülmektedir. En çok kelim alanında eser yazmıştır. Dinî ilimlerde ise daha çok tefsir ve kelama ağırlık vermiştir. Fahreddîn er-Râzî'nin tasavvufî bir yönü de vardır. Bunda Eş'arî âlimlerinin, babasının ve Gazzâlî'nin önemli tesiri olduğu düşünülmektedir (Kurtuluş, 1993, s. 89-94).

Câmî'u'l-Ulûm

Farsça yazılmış ve ansiklopedik mahiyeti olan bu eser, Fahreddin er-Râzî tarafından 1178 de yazılmış ve Hârezmşahlar'dan Alâeddin Tekiş'e

ithaf edilmiştir. Bazı el yazması nüshalarda bu kitap için *Hadâ'ıku'l-envâr fi hakâ'iki'l-esrâr* ismi de kullanılmıştır. Eserin mukaddimesinde Râzî, sittîn (60) ilimden bahsetse de bu nüsha günümüzde mevcut değildir. Râzî, ilimlerin sistematik bir tasnifini yapmak yerine, sadece ilimlerin ismini verip, önemi ve içeriklerini tanıtmakla yetinmiştir (Kurtuluş, 1993, s. 134). Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya, 3832 numarada bulunan ve 1461-62 yılında Dımaşk'ta istinsah edilen nüshada bu kırk ilim şöyle sıralanmaktadır: Kelam, fıkıh usulü, cedel, hilâfiyat, ilmü'l-mezhep, ilmü'l-ferâiz, ilmü'l-vesaya, tefsir, delailü'l-i'caz, kıraat, hadis, esami'r-ricâl, tarih, megâzi, nahiv, sarf, ilmü'l-iştikak, ilmü'l-emsal, ilmü'l-kavafi, ilmü'l-aruz, ilmü'bedayii's-şi'r, ilmü'l-beyan, mantık, ilmü't-tabiiyat, ilmü't-ta'bir, ilmü'l-firâse, tıp, ilmü't-teşrih, ilmü's-saydele, ilmü'l-havas, ilmü'l-iksir, ilmü'l-cevâhir, ilmü't-tilesmat, ilmü'l-filaha, ilmü'kal'i'l-âsâr, ilmü'l-buzat, hendese, ilmü'l-baytara, ilmü'l-mesaha, ilmü'cerri'l-eskâl.

Fahreddîn er-Râzî, her bir ilim hakkında dokuz mesele açmış ve her meseleyi bir asıl altında açıklamıştır. Kitabın mukaddimesinde şöyle belirtir; “*Bu ilimlerin her birinin konusunda dokuz mesele yazdım. Bunlardan üçü bilinen (zahir) usullerde, üçü derinliği ve zorlukları hakkında, diğer üçü de sorulardan oluşur.*” (Pürcevâdî, 1372 Hicri. s, 2, 3, 217). Müzik ilmi de bu ilimler gibi dokuz asıl altında tanıtılmıştır. Râzî, müzik ilminde daha çok İbn-i Sina ve onun öğrencilerinden etkilenmiştir. Müzik ile ilgili bölüm yazılırken İbn-i Sina'nın öğrencisi İbn-i Zeyle'nin *el-Kâfi fi'l Mûsika* isimli eserinden faydalanmıştır.

Dokuz Asılın Açıklaması

Fahreddîn er-Râzî, eserinde, her ilmî dokuz asıl altında açıklamıştır. Müzik ilmi de dokuz asıl altında açıklanmıştır.

Birinci Asıl: Sesin ve cisimlerin birbirlerine etkileri ile ortaya çıkışına, nağmelerin güçlü ve hafif, tiz ve bas oluşlarına göre uyumları var ise uyumlu, yok ise uyumsuz olmasından bahsedilmiştir. Sesin oluşumu, uyum ve

uyumsuzluğu konuları Râzî'den önce El-Kindî (Turâbî, 1996), Farabi (D'erlange, 1930) ve İbn Sina (Turâbî, 2013) tarafından, Râzî'den sonra da Safiyuddin Urmevi (Uygun, 1999; Arslan, 2007) tarafından ayrıntılı şekilde ele alınmıştır. Bundan sonraki asıllarda geçen açıklamalar, ismi verilen kuramcıların eserlerinde ayrıntıları ile anlatılmaktadır.

İkinci Asıl: Bu asılda, bir sesin şiddetinin ve hafifliğinin, tizliğinin ve pestliğinin nedenleri açıklanmıştır. Örnek olarak, nefesli bir çalgıda üfleme gücünün yüksek olması, sesin güçlü veya hafif olması da sesin güçlüye oranla zayıf gelmesine neden olur. Bu diğer çalgılar içinde böyledir. Sesin pest olması, telin gevşekliği ve uzunluğuna, tizliği de gergin ve kısalığına bağlıdır. İbn-i Sina da sesin tizlik veya pestlik sebeplerini “*gerginlik, güç, yüzeyin pürüzsüzlüğü ve sesi taşıyan havadaki dalga parçalarının sıklığı*” olarak açıklamaktadır (Turâbî, 2007, s. 7).

Üçüncü Asıl: Bu asılda, sadece barbut adındaki bir çalgının tel isimlerinden bahsedilmiştir. Hâlbuki yukarıda adı geçen kuramcılar, ud üzerindeki tel isimlerini, hangi telin üzerinde hangi seslerin nasıl elde edildiklerini ayrıntılı bir şekilde ele almışlardır. İbni Sina, mesles telini boşa fa sesi, işaret parmağı perdesinde de sol sesini verir şeklinde açıklamıştır (Turâbî, 2013, s. 113).

Dördüncü Asıl: Bu asılda, müziği meydana getiren melodi ve ritim unsurundan bahsedilmiştir. Ancak, melodileri meydana getiren dizi, makam gibi türlerden bahsedilmemiştir. Aynı durum ritim için de geçerlidir. Müziği oluşturan en önemli unsurlardan biri olan melodi unsuru, İbni Sina'da ayrıntıları ile açıklanmıştır. Eserinin ilk üç makalesinde sesi oluşturan nedenler ayrıntılı bir şekilde anlatılmış, üçüncü makalede, melodilerin oluşturduğu dizi, yani cinsler belirlenmiştir (Turâbî, 2007, s. 36-50). Aynı şekilde beşinci makalede ika yani ritim konusu ayrıntıları ile açıklanmaktadır.

Beşinci Asıl: Bu asılda, uyumlu seslerin uzaklıkları ve yakınlıkları tanımlanmaktadır. Bu da “*kuvvetle farklı gibi olan ayrılık; benzerlik ve*

parça bakımından, kuvvetle ayrı gibi olan fark; artış bakımından” olarak açıklanmaktadır. İbni Sina da uyum ve uyumsuz aralıklara örnek olarak sekiz ve dört sayısını örnek verir. Dört, sekizin yarısıdır ve yerine kullanılabilir yani uyumludur. Yedi ile on bir arasındaki fark da dördür ancak dört, ne yedinin ne de on birin yarısıdır (Turâbî, 2007, s. 11).

Altıncı Asıl: Bu asılda, seslerin en uyumlu olanları ele alınmıştır. Örneğin, ellezi bi'l-küll oktav (La-La), ellezi bi'l-hamse beşli (La-Mi), ellezi bi'l-erbaa dörtlü (La-Re) gibidir. En küçük aralıklar olarak da tanini aralığı (La-Si) verilmektedir. Bu asılda açıklanan en uyumlu aralıkları İbni Sina daha ayrıntılı olarak açıklar. Hatta 4/3 yani dörtlü aralığında dördün yerine sekizin gelebileceği (8/3) konusunda da açıklık getirip, Yunanlı kuramcılarının bu uyum konusunda neden tartıştıklarını açıklamıştır. İlk açıklamada bu uyumun tesadüfî ya da kulak yanılgısı olduğu, ikinci açıklamada ise klasik Pisagor prensibinin yanlış olduğu düşüncesidir (Turâbî, 2007, s. 14).

Yedinci Asıl: Bu aslın başlığı konulmamıştır. Açıklanan konu ise yine uyumlu aralıklarda seslerin birbirlerinin yerini alabilmesi hususudur. Örnek olarak dört ile üçün oranlarında dördün yerine sekizin, üçün yerine de altının getirilebilmesi gibidir. Altıncı asılda bu konudan bahsedilmektedir.

Sekizinci Asıl: Bu asılda, uyumlu seslerinin kullanılışındaki estetik değerlerden bahsedilmeye çalışılmış ve insan üzerinde uyandıracığı tesirlerden kısaca bahsedilmiştir.

Dokuzuncu Asıl: Bu asılda, Hz. Süleyman'ın öğrencisi olduğu söylenen *Pisagor'un* müzikteki ustalığından ve bulunduğu çalgıdan bahsedilir. Bulduğu saz ile çaldığı eseri dinleyenlerin ahiret hayatına yöneldiğinden bahsedilmektedir.

Sonuç

İlimlerin sınıflandırılmasında önemli bir yere sahip olan müzik, riyâzî (sayısal) ilimler içerisinde yerini almıştır. Yunan dünyasında başladığı düşünülen ve Türk-İslam coğrafyasında devam eden ilimlerin sınıflandırılmasında, Fahreddîn er-

Râzî de ilimlerin sınıflandırılmasına dayalı bir eser yazmıştır. Râzî'nin müzik ilmi konusunda yazdığı fikirlerinin, İbni Sina ve onun öğrencisi İbni Zeyle'nin fikirleri ile aynı olduğu görülmektedir. Ancak Râzî, İbni Sina ve İbni Zeyle gibi müzik konusunda ayrıntılı bilgiler vermemiştir. Açıklanan bölümlerin müziği oluşturan en önemli unsurlar arasında olduğu görülmektedir. Sesin oluşumu, tizlik-pestlik, uyum-uyumsuzluk, melodi, ritim. Her ne kadar bu konuların bahsi geçse de açıklamalar ayrıntılı değildir ve müziğin en önemli unsuru olan ritim hakkında hiçbir bilgi verilmemiştir. Barbut adında bir çalgıdan bahsedilmiş ve yalnızca tellerin isimleri verilmiştir. Hâlbuki El-Kindî, Farabi, İbni Sina gibi kuramcılar ud çalgısı üzerinde sadece tellerin adını vermemiş, bu tellerin üzerindeki bütün seslerin nasıl elde edileceğini, hangi parmakla nasıl basılması gerektiği konularında da ayrıntılı bilgiler vermişlerdir. Bu eksikliklerin yanında Râzî'nin risalesinde verdiği bilgilerin, o dönemlerde müziğin hangi açılardan ele alındığını göstermesi açısından önemli olduğu düşünülmektedir. Bu konuların yanı sıra günümüzde müzik biliminin alt dallarından biri olan müzik estetiği hakkında ayrıntılı olmasa da bilgi vermesi ayrıca önem arz etmektedir.

FAHREDDÎN er-RÂZÎ'nin MÛSİKÎ RİSALESİ'NİN ÇEVİRİSİ

'İlmü'l-Mûsikî

Yüce Allah'ın yardımıyla bu ilmin esaslarından dokuz asılı beyan edeceğiz.

Birinci Asıl

Seslerin hakikati ve onun bölümleri hakkında katı bir cismin sert bir cisme sürtmesinden veya böyle bir cisimle başka bir cisme temasından ortaya çıkar. Bu sürütme oluşunca hava dalgaları ve o dalga kulağa ulaşır.

Öyle ki, sesler bazen güçlü, bazen zayıf, bazen tiz, bazen de pes (giran) olur. Nağmelerin farklı olmasının sebebi, güçlü (sakil) ve hafif (hiddet)'tir. Çünkü tiz ve bas sesler uyumlu olursa nağmeler de uyumlu olur. Uyumlu olmazsa nağmeler de uyumlu olmaz.

İkinci Asıl

Seslerin Tizlik ve Pestliğinin Sebepleri

Bil ki, bazı şeylerde tizlik sebebi o cismin havanın ona teması ile oluşan sertlik sesidir. Bazı şeylerdeki yumuşaklık geçit ve sürtünmenin kısılalığıyla oluşur. Çünkü hava hareketi kuvvetlenince geçiş yumuşak ve sert olur. Bu şekilde kulağa ulaşır. Hatırlanacağı gibi pestliğin sebepleri de bu sebeplerin zıddıdır.

Öyle ki, seslerdeki pestlik ve tizliğin tanınması, telin uzunluğu ve kısılalığı, gerginlik ve gevşekliği bilinmeyebilir. Çünkü her ne kadar telin uzunluğu ve gevşekliği çok olursa ses daha pest (bas) olur. Ne kadar kısa ve gergin olursa ses daha tiz olur. O halde bir telin diğer telde olan sertlik oranı, o telin ikinci tele göre uzunluk ve sertlik oranı gibidir.

Üçüncü Asıl

Barbut'daki Tellerin Adları

Bil ki, onun telleri dört tanedir. Onun ilki hepsinden daha kalındır. Ona "bam" derler. Onlardan ikincisi bunun altında yer alır ve ona sırası geldiğinde "müselles" (üçüncü) derler. Üçüncüsü bunun altında yer alır ve buna "müsenna" (ikinci) derler. Dördüncüsüne "zir" derler ve bu hepsinden daha incedir.

Dördüncü Asıl

Mûsikînin Ne Olduğu Konusunda

Bil ki, mûsikî ilmi iki konuyu kapsar. Birincisi aralarında ilgi ve farklılıklar bulunan nağmelerin durumlarıdır. İkincisi de nağmeler arasında bulunan zamanlardır. Buna "ika" (aheng) ilmi derler. Tat (lezzet) sebebi olan nağmelerin birleştirilmesi iki açıdandır: Birincisi uygunluk açısından, ikincisi canlıların tabiatıyla yakınlık duydukları bir takım sesler bakımından. Çünkü (melodi) gamlı, elemli veya sevinçli olunca şüphesiz o varlıktan çeşitli sesler ortaya çıkar. O zaman o sesleri şiddet ve ağırlıklarına göre birleştirildiğinde doğal uyumla birlikte ona yakınlık daha fazla olur. Öyle ki, o seslerdeki farklılıklar kişisel durumların farklılığından ortaya çıkar ve bu tat (haz alma) sebebi olur. Çünkü

sürekli olan bir durum tat vermez. Muhakkak ki yenilendikçe tatlanır.

Beşinci Asıl

Nağmelerin İlişkisi

Bil ki, eğer bir nağme tekrarlanırsa ondan bir ilişki ortaya çıkmaz. Fakat çeşitli olursa hepsinin toplamından iki aralık oluşur. Nağmenin birincisi ikincisinden fazla olunca aralarında bir nispet olur. O nispette ya birbirine zıt olur ya olmaz; bilakis uyumlu olur. O uyum bazen fiil (nağmelerde) veya kuvvette farklılık gibi bir uygunluk olur. Kuvvetin anlamı şudur: Tekrar bir veya daha fazla olduğunda onun benzeri bir kuvvet ortaya çıkar. Aynı gibi olan bu farklılığın örneği iki nağmenin uygulanmasında (fiilinde) olur. Öyle ki, birincisi iki kere, ikincisi birkaç kere olur. Bu da sekiz ve dört şeklindedir. Çünkü fark dört iledir ve bu küçük ayrılığın dengidir. Fakat fiilde ayrı gibi olmayan fark iki kısımdır. Birincisi kuvvetle farklı gibi olan ayrılık, ikincisi ise kuvvetle ayrı gibi olan farktır.

Fakat birinci kısım şudur: İki nağmeden birincisi ikincisi gibi veya onun bir parçası gibidir. O halde fark, küçük nağmenin bir parçası olur. Küçük parçanın nağmesi kuvvette onun gibi olur. Bu kısma da nisbetü'l-misl ve'l-cüz' (parça ve benzerin nispeti) denir. Bu bölümdeki kısımlardan en güzeli benzer ve iki üçün yarısının nispetidir. Çünkü aralarındaki fark küçük nağmenin yarısıdır. Onun yarısı da bir hareketle ona ulaşır. Bunun ardından benzer ve 1/3'ün nispeti gelir. O da üçün dörde nispetidir. Çünkü aralarındaki fark birinciye göredir. Bu da bir 1/3 ve üçtür, bu da tekrar bir artışla üç olur. Muhakkak ki bu nispet benzer ve yarımın nispetinden sonra ve ardından gelir. Benzer ve parçanın nispeti devamlılık üzerine olur.

Altıncı Asıl

Kuvvetle Aynı Gibi Olan Fark Kısımının İlgileri Hakkında

Bu ikinci nağme bir nağme arttırıldığı zaman olur. Böyle olunca küçük nağme örneğiyle farklı olur. O halde küçük nağme kuvvetle miktar gibi ayrı

olur. Buna da nisbetü'l-ezaf (artış nispeti) denir. Bunun da birincisi nisbet-i selaset-i ezaf (üç artış nispeti) dir. Çünkü onlar arasındaki fark, farklılık ikinci kez tekrar edildiği zaman ortaya çıkar. Bunun örneği, bir nağmenin sayısı iki olursa ve diğer nağmenin sayısı altı olursa aralarındaki fark dördttür. İki farkta bunun yarısıdır. Bundan sonra nisbet-i hamset-i ezaf gelir. On'un ikiye nispeti gibidir ve aynı şekilde bu kıyaslamayla diğer nispetler ortaya çıkar.

Bil ki, burada nispetler üç kısımdır. Birincisi büyük nispettir ve bu artış nispetidir. Buna ellezi bi'l-küll (oktav) derler. Bunun üç ve dört artış nispeti vardır. Bunlara ellezi bi'l-küll-i-merrateyn (bütünüyle iki defa) derler. İki kısım orta nispettir. Bunda bir misli ve yarısı nispetidir. Buna ellezi bi'l-hamse (beşli) derler. Bir misli ve üçte bir nispeti vardır. Buna ellezi bi'l-erbaa (dörtlü) derler. Üçüncüsü küçük nispetlerdir. Bunlar bir misli ve parça nispetlerdir. Bunun da ilki bir misli ve dörtte biri olan nispettir ve bu kadar olur. Bunların kullanılan en büyükleri ellezi bi'l-küll-i-merrateyn (bütünüyle iki defa) olan büyük nispetlerdir. Küçük nispetler eksik olanın üzerine yarım, yarım, yarım, yarım eklenir. Böylece en küçük aralıklar oluşur. Buna da *tanini* derler.

Yedinci Asıl

Bil ki bunların dışında nispetleri olan aralıklar da vardır. Bunların hepsi zıt (ters) değil bilakis çok uyumludurlar. Artış nispeti bir uyum türü olduğu için diğer kısımlarda ilgisi olmaz (nispet). Belki onların uyumu her birinin sabit makamının ikinci kez olmasındandır. Yani hem boğazda (gırtlak) hem de sazda. O halde bir nağmenin başka bir nağmeyle uyumlu bir münasebeti olduğunda onu her ne kadar uzaklaştırsalar ve ona ekleneni onun yerine kullansalar da, o uyumda hiçbir eksiklik olmaz. Şundan dolayı; ona eklenen onun yerini almıştır. Öyle ki, dördün üç ile nispeti oluşur. Malum o da ellezi bi'l-erbaa'dır. Eğer dördün yerine sekiz olsa o uyum baki kalır. Çünkü sekiz, dördün katıdır. Aynı şekilde eğer dört korunup, üç yerine altı alınır, uyum oluşur. Bu dakikada şundan bahsedilmiştir ki, uyum nispetin bölümlerinden bir parçadır. Hatırlanacağı gibi,

görünüşte “bu kısımdan ayrıdır” diye verdiğimiz hükmün muhakkak hatırlatılması gerekir.

Sekizinci Asıl

Her Bir Sesin Kendine Mahsus Uyumlu Bir Durumunun Olduğu Hakkında

Mutluluk ve sevinçle uyumlu bir sesin pest seslerden tiz seslere doğru olması gerekir ki nefis, hüzün derecesinden mutluluk ve sevinç doruklarına yükselsin. Hüzün ve matemle uyumlu sesin tizden pest seslere doğru olması gerekir ki nefis, mutluluk tepelerinden hüzün deresine inebilsin. Fikir ve sinir gücüne layık olan ağırdır, şehvânî (zevksel) güce layık olanlar ise hafif olmalıdır.

Dokuzuncu Asıl

Bu İlmin Şerefi Hakkında

Bu ilimde derinleşen ilk filozof *Pisagor*'dur ve dediklerine göre Allah'ın selamı üzerine olsun, Hz. Süleyman'ın öğrencisidir. O, bir gece rüyasında ona şöyle der: Kalk, filanca denizin kenarına git, orada bir ilim öğren. Ertesi gün *Pisagor* kalktı ve denizin kenarına geldi. Çok bekledi, ancak kendisinden ilim öğrenecek bir kimseyi göremedi. İkinci gece aynı rüyayı gördü. İkinci günde aynı yere gitti ve amacına ulaşmadan geri döndü. Üçüncü gece yine aynı rüyayı gördü. Üçüncü gün geldi ve anladı ki, bu rüyayı hafife almamak gerek. Sonra çok düşündü. Bir gurup demirci orada hazır bulunuyordu ve çekiçlerini demire düzenli bir şekilde vuruyordu. *Fisagor*, zihni o uyumlara takılınca evine döndü ve sesler arasındaki uyum çeşitlerini anlamaya yöneldi. Bunu anlayınca bir saz yapmayı çok düşündü. Ona ipek bağladı. Döneminin geleneğine göre; Yüce Allah'ın birliği, dünyayı kınama, ahirete rağbetlendirme konusunda bir kaside yaptı. Bu kasideyi o sazla halkın huzurunda okudu. Bu sebeple pek çok kişi dünya sevgisinden ahirete yöneldi. Sonra bu sazı hekimler arasında aziz saydılar. Ondandan sonra diğer filozoflar bu konuda düşündüler. Onu daha da iyileştirdiler ta cihan filozoflarının üstadı Aristoteles'e gelinceye kadar. O, bu konuda düşündü ve Erganon sazını yaptı. Ondandan başka hiç kimseye bu ilim ve amelde onun

kadar derinleşme nasip olmadı ve ancak o zaman parlak düşünce, safi zihin ve doğru tabiat onun yardımcısı oldu. Eğer bir kimse ilim gücü ve bu sanattaki maharetini bir araya getirebilirse, kendi ilmi alanında eşsiz olur.

Kaynakça

Arslan, F. (2007). *Safiyüddin-i Urmevî ve Şerefiyye Risâlesi*. Ankara: AYK Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı.

Ateş, A. (1990). *İhsa'ül-Ulûm (İlimlerin Sayımı) Farabi*. İstanbul: MEB.

D'ér lange, B. R. (1930). *La musique Arabe: Al-Farabi; Grand Traite de la Musique*. Paris: Librairie Orientaliste Paul Geuthner.

Elçibey, E. (2014). X-XVII. Yüzyıllarda Yakın ve Orta Doğu'da Bilimlerin Tasnifi Tarihi. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19, 75-90.

Kurtuluş, R. (1993). Cami'u'l-Ulûm. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. (c. VII, s. 134). İstanbul.

Kutluer, İ. (2010). eş-Şifa. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. (c. XXXIX, s. 131). İstanbul.

Purcevâdî, E. H. (1372 hş.) *Mûsikî İlmî*. (Fahredden er-Râzî'nin Cami'u'l-Ulûm'undan alınmıştır). Marif, 10. Döne, 2 ve 3. Sayı, Tir-İsfend, s. 216-238.

Turâbî, A. H. (1996). *El-Kindî'nin Mûsikî Risâleleri*. Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.

Turâbî, A. H. (2013). *İbn-i Sina Mûsikî*. (2. Baskı). İstanbul: Litera Yayıncılık.

Uygun, M. N. (1999). *Safiyüddin Abdülmü'min Urmevî ve Kitâbü'l-Edvârı*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyat.

Yavuz, Y. Ş. (1995). Fahreddin er-Râzî. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. (c. XII, s. 89-94). İstanbul.